

Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΠΕ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 1977-2007

Φιλία-Ανδρομάχη Χρυσοστομίδου

Τμήμα Φυσικής Χημείας και Τεχνολογίας Υλικών
ΤΕΙ Αθήνας, faxrisos@teiath.gr

Περίληψη

Τα τελευταία 30 χρόνια εφαρμογής της ΠΕ στον Ελληνικό χώρο και συγκεκριμένα από την εισαγωγή της (1977) στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης μέχρι σήμερα, η μεθοδολογία της, όπως αυτή διαμορφώνεται διαχρονικά μέσα από τα επίσημα κείμενα (νόμοι, υπουργικές αποφάσεις, εγκύκλιοι), αντανακλά το περιεχόμενο τόσο των διεθνών συνεδρίων όσο και των μεταρρυθμιστικών νόμων της Ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας, στο περιθώριο ή στο πλαίσιο των οποίων λειτουργεί.

Παρατηρείται λοιπόν διαμέσου των δεκαετιών (1977-87, 1987-97, 1997-07) που οριοθετούν την πορεία της, μια σταδιακή μετακίνηση από τις πρώτες προσπάθειες υιοθέτησης των διεθνών τάσεων και συστάσεων, στην αφομοίωση και θεσμοθέτηση των διεθνών κανόνων και προτύπων μεθόδων, όπως του «ανοίγματος του σχολείου στην κοινωνία», της μεθόδου ‘project’, της διεπιστημονικής προσέγγισης και της μαθητοκεντρικής παιδαγωγικής.

Λέξεις κλειδιά

Περιβαλλοντική εκπαίδευση, μεθοδολογία project, διεπιστημονικότητα, βιώσιμη ανάπτυξη

Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία εφαρμογής των προγραμμάτων ΠΕ αναφέρεται κυρίως στην ερευνητική διαδικασία του ‘project’ και τη διεπιστημονικότητα. Η μελέτη πραγματοποιήθηκε σε τρεις δεκαετίες (1977-87, 1987-97, 1997-07), με κριτήριο τα διεθνή συνέδρια-σταθμούς στην ιστορία της ΠΕ. Για να διερευνηθεί η εκπαιδευτική πολιτική της ΠΕ όσον αφορά τη μεθοδολογία της, στον Ελληνικό χώρο, μελετήθηκε αρχαιακό υλικό το οποίο περιλαμβάνει: α) Ελληνικά κείμενα νομοθετικού περιεχομένου: νόμους, υπουργικές αποφάσεις, εγκυκλίους, β) επίσημα κείμενα της Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Κοινότητας: ψηφίσματα, αποφάσεις, συστάσεις, οδηγίες, γ) εκθέσεις καθηγητών που εμπλέκονται σε προγράμματα ΠΕ και ομάδων εργασίας για την ΠΕ.

Εισαγωγή

Τα τελευταία 30 χρόνια κυριαρχούν σε παγκόσμιο επίπεδο η διεθνής περιβαλλοντική και εκπαιδευτική κρίση. Συγκεκριμένα, από τη δεκαετία του '70 μέχρι σήμερα παρατηρείται προοδευτική μετακίνηση σύγχρονου

οικολογικού κινήματος, από τον αρχικά κοινωνικό του χαρακτήρα, ως κινήματος για την προστασία του περιβάλλοντος με τη διευρυμένη του έννοια, σε κίνημα προστασίας του περιβάλλοντος με πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις. Το σύγχρονο οικολογικό κίνημα και το αναδυόμενο τη δεκαετία του 70 κίνημα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μετεξελίσσονται αντίστοιχα σε κίνημα για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την Εκπαίδευση προς τη βιωσιμότητα. Την ίδια περίοδο, στον Ελληνικό χώρο, τόσο η οικολογική όσο και η εκπαιδευτική κρίση βρίσκονται στο προσκήνιο. Η ΠΕ, όντας καινοτόμος, λειτουργεί στην Ελληνική Εκπαιδευτική πραγματικότητα μέχρι τη θεσμοθέτηση της το 1990 στο περιθώριο κάποιου μεταρρυθμιστικού.

Αναλυτικότερα:

Η πρώτη δεκαετία 1977-87 χαρακτηρίζεται από την παγκόσμια οικολογική κρίση και την αναδυόμενη ανάγκη για ανάπτυξη της ΠΕ. Το 1977 στο πρώτο διακυβερνητικό συνέδριο που πραγματοποιείται στην Τιφλίδα υπό την αιγίδα της UNESCO με θέμα την ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, η διεθνής κοινότητα καλεί τα κράτη μέλη να προωθήσουν την εισαγωγή της ΠΕ σε όλους τους τύπους και τις βαθμίδες εκπαίδευσης, ενώ διαμορφώνεται και ψηφίζεται μια διεθνής πολιτική για την ανάπτυξη της. Η συγκεκριμένη πολιτική αναφέρεται στη φιλοσοφία, τους στόχους και τις κατευθυντήριες αρχές της και περιλαμβάνει στρατηγικές για την προώθηση της σε εθνικό επίπεδο (Unesco, 1978: 24). Επιπλέον, με αφορμή την παγκόσμια εκπαιδευτική κρίση, η ΠΕ αναγνωρίζεται στο συνέδριο της Τιφλίδας ως εν δυνάμει φορέας εκσυγχρονισμού της σχολικής πράξης (ό.π.: 8, 12, 20, 24). Στην Ελλάδα τη δεκαετία αυτή κυριαρχεί τόσο η οικολογική όσο και η εκπαιδευτική κρίση. Σημαντικά πρόδρομα γεγονότα θεωρούνται η ένταξη της προστασίας του περιβάλλοντος στο σύνταγμα του 1975 (άρθρο 24, παρ. 1) και η ψήφιση του μεταρρυθμιστικού νόμου 307/76 στο περιθώριο του οποίου η ΠΕ λειτουργεί τη δεκαετία αυτή. Επίσης σημαντικά γεγονότα της περιόδου αυτής αποτελούν οι νόμοι πλαίσιο για την Παιδεία και το Περιβάλλον.

Η επόμενη δεκαετία 1987-97, σηματοδοτείται σε παγκόσμιο επίπεδο από το αδιέξοδο της αναπτυξιακής πορείας και την αναδυόμενη διεθνή τάση για “βιώσιμη ανάπτυξη” (sustainable development). Το 1987 στο δεύτερο διακυβερνητικό συνέδριο που οργανώνεται από την UNESCO και πραγματοποιείται στη Μόσχα με θέμα επίσης την ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, εδραιώνονται οι βασικές κατευθυντήριες γραμμές της ΠΕ που χαράχτηκαν στο Συνέδριο της Τιφλίδας και ενισχύονται οι δράσεις για την ανάπτυξη της. Η δεκαετία του '90 ονομάζεται Δεκαετία για την ΠΕ με επιπλέον στόχο τον προσανατολισμό της ΠΕ στη “Βιώσιμη Ανάπτυξη” (Unesco-Unep, 1988: 5). Στην Ελλάδα τη δεύτερη δεκαετία, η αναγκαιότητα για αντιμετώπιση της οικολογικής και εκπαιδευτικής κρίσης, που αποτυπώνονται αντίστοιχα στους νόμους-πλαίσιο για την Παιδεία (1566/85) και για το Περιβάλλον (1650/86), γίνεται επιτακτικότερη. Ενισχύονται τα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος, ενώ η ΠΕ εντάσσεται στα σχολεία αρχικά στο περιθώριο του μεταρρυθμιστικού νόμου 1566/85 και στη συνέχεια στον νόμο 1892/90, άρθρο 111 με τον οποίο και θεσμοθετείται ως μέρος των σχολικών προγραμμάτων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Την τρίτη δεκαετία 1997-2007, η επιταχυνόμενη επιδείνωση της υποβάθμισης του περιβάλλοντος, με κυρίαρχο πρόβλημα το φαινόμενο του θερμοκηπίου και την άνοδο της θερμοκρασίας του πλανήτη, καθιστά ιδιαίτερα επείγουσα την ανάγκη για μια πορεία προς την “βιώσιμη ανάπτυξη”. Το 1997 στο τρίτο διακυβερνητικό συνέδριο που οργανώνεται από την UNESCO σε συνεργασία με την Ελληνική κυβέρνηση και διεξάγεται στη

Θεσσαλονίκη με Θέμα: ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ, η ΠΕ χαρακτηρίζεται ως “Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και τη βιωσιμότητα” και ενισχύεται η δράση της προς αυτήν την κατεύθυνση (Unesco, 1997). Στον Ελληνικό χώρο, την περίοδο αυτή, κυριαρχούν οι επιπτώσεις από την επιδείνωση της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και η εισροή χρημάτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση με την εφαρμογή των Κοινοτικών Προγραμμάτων Στήριξης (ΚΠΣ). Η ΠΕ εντάσσεται στο 2^ο ΚΠΣ και δίνεται ώθηση για την ανάπτυξη της με γρηγορότερους ρυθμούς.

Δεκαετία 1977-1987

Την περίοδο αυτή, ο Νόμος-Πλαίσιο για την Παιδεία του 1976 με τον οποίον καθιερώνονται οι Πολιτιστικές Δραστηριότητες και οι Μαθητικές Κοινότητες, “σημαντικά βήματα” για τη δημιουργία σχολικής ζωής (Μπαλάσκας, 1991: 29), δημιουργεί το κατάλληλο κλίμα για την εισαγωγή της ΠΕ στα Ελληνικά σχολεία. Συγκεκριμένα, με τις πολιτιστικές δραστηριότητες επιδιώκεται το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία -κοινωνική διάσταση της ΠΕ- και η δημιουργία υπεύθυνων πολιτών -παιδαγωγική διάσταση της ΠΕ, στοιχεία και τα δύο απαραίτητα για την εκπλήρωση των στόχων της και βασικά εκπαιδευτικά αιτήματα της εποχής. Άλλωστε στο επιμορφωτικό σεμινάριο για την ΠΕ που πραγματοποιείται στην Αθήνα το 1980, ο Η. Σπυρόπουλος τονίζει ότι οι σκοποί της ΠΕ “εναρμονίζονται θαυμάσια με το περιεχόμενο που επιθυμούμε να πάρουν, τόσο οι πολιτιστικές δραστηριότητες που έχουν εισαχθεί στα Γυμνάσια, όσο και οι μαθητικές κοινότητες” (Σπυρόπουλος, 1980: 5). Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από την εγκύκλιο που αναφέρεται στις πολιτιστικές Δραστηριότητες:

«με την καθιέρωση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων αίρεται η “στεγανότητα” του σχολείου και ξεπερνιέται σε σημαντικό βαθμό ο αναπόφευκτα συντηρητικός και στατικός χαρακτήρας του. Το σχολείο και η κοινωνική πραγματικότητα δεν θα είναι πια δύο άσχετοι ή αντίθετοι μεταξύ τους κόσμοι, αλλά θα αναπτύσσεται ανάμεσά τους μια διαλεκτική σχέση: η κοινωνική πραγματικότητα θα προβληματίζει το σχολείο και το σχολείο θα φωτίζει, διαμέσου των μαθητών, την κοινωνική πραγματικότητα.....η συμμετοχή σε πολιτιστικές δραστηριότητες βοηθά τους μαθητές να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους, να θεμελιώνουν απόψεις, να αναπτύσσουν πρωτοβουλίες και να παίρνουν αποφάσεις, με σκοπό την καλλιέργεια υπεύθυνης προσωπικότητας»

Την πρώτη λοιπόν δεκαετία (1977-87) η ΠΕ λειτουργεί στο περιθώριο της μεταρρύθμισης του 1976 και συγκεκριμένα στο θεσμό των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Για την εφαρμογή της ΠΕ στα σχολεία προωθούνται μέθοδοι που περιλαμβάνουν δράση παράλληλα με τη διεπιστημονικότητα και την πολυεπιστημονικότητα, σύμφωνα με τη διεθνή πολιτική. Βασικό ρόλο στη διαμόρφωση του αρχικού πλαισίου λειτουργίας της ΠΕ παίζει η συμμετοχή του σχολικού συμβούλου του ΚΕΜΕ στα συνέδρια του Συμβουλίου της Ευρώπης (Bristol, 1977, Λουξεμβούργου, 1981) στα οποία προτείνονται, με ιδιαίτερη έμφαση, ως μέθοδοι διδασκαλίας, η “μάθηση μέσω δράσης” (“Learning by doing”) και η “άμεση εμπειρία” (“first hand experience”).

Αναλυτικότερα:

Τα αρχικά βήματα για την εισαγωγή της στην Ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα πραγματοποιούνται από το ΚΕΜΕ σε συνεργασία με τη Γραμματεία του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος του Υπουργείου Συντονισμού. Στην σχετική με την ΠΕ έκθεση της Γραμματείας που δημοσιεύεται το 1976 υιοθετείται, ως μεθοδολογία της ΠΕ, η εισαγωγή σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων, ενώ παράλληλα το ΚΕΜΕ

στα υπομνήματα που προωθεί, ως επιτελικό όργανο, (Βώρος, 1986: 50), προς το ΥΠΕΠΘ για την εισαγωγή του θεσμού στα σχολεία, προτείνει επίσης μεθόδους που περιλαμβάνουν δράση και τονίζει τη σπουδαιότητα της πολυεπιστημονικής προσέγγισης (Υπομνήματα 1978, 79, 81). Συγκεκριμένα αναφέρει ότι η εισαγωγή της ΠΕ στα σχολικά προγράμματα δεν πρέπει να γίνει ως ανεξάρτητη ύλη αλλά με τρόπο που να διαχέεται σε όλα τα επιμέρους μαθήματα, δίνοντας έμφαση στη μαθητοκεντρική προσέγγιση με σκοπό την απαλλαγή της διδασκαλίας από κάθε είδος αυταρχισμού και ακαδημαϊσμού (Σπυρόπουλος, 1986: 73).

Σύμφωνα με τις εκθέσεις των καθηγητών που εμπλέκονται στις πρώτες εφαρμογές της ΠΕ, η μεθοδολογία που ακολουθείται, ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, τη φιλοσοφία, τους στόχους και τις κατευθυντήριες αρχές των Συνεδρίων του Βελιγραδίου και της Τιφλίδας (Εκθέσεις, Βύζα, 1980, Αθανασάκης, 1981). Η εισαγωγή της ΠΕ στα σχολεία δεν γίνεται ως ανεξάρτητο μάθημα, αλλά με τη μορφή απλών ή ερευνητικών δραστηριοτήτων σχετικών με το περιβάλλον (προγράμματα ΠΕ) στις οποίες επιδιώκεται να ακολουθηθεί η μέθοδος του “project” με διεπιστημονική προσέγγιση. Τα προγράμματα ΠΕ εξετάζουν μέχρι σήμερα ζητήματα και προβλήματα κυρίως τοπικού περιβάλλοντος και διεξάγονται με τη συμμετοχή της κοινότητας. Με τον τρόπο αυτό προετοιμάζεται και καλλιεργείται το κλίμα για το “άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία” που αποτελεί την κοινωνική διάσταση της ΠΕ και το μέσον εκσυγχρονισμού της σχολικής πράξης. (Unesco, 1978: 8-20, ECEE Network, 1986: 17-18), ενώ παράλληλα αποτελεί το βασικό αίτημα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στον Ελληνικό χώρο.

Με την κυκλοφορία των πρώτων σχετικών με την υλοποίηση προγραμμάτων ΠΕ στα σχολεία εγκυκλίων, διαφαίνονται και οι προσπάθειες του ΥΠΕΠΘ να προωθήσει τη διεπιστημονικότητα η οποία την περίοδο αυτή εισάγεται με ρυθμίσεις χωρίς υποχρεωτικό χαρακτήρα. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα:

«...είναι δυνατόν να διατίθενται μέχρι δύο καθηγητές διαφορετικών ειδικοτήτων για κάθε ώρα ΠΕ για τη σφαιρική προσέγγιση των θεμάτων». (Εγκύκλιος Σεπτ. 1985, Οκτ. 1986)

Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρήσουμε ότι παρόλο που από τις πρώτες εφαρμογές του θεσμού καταβάλλονται προσπάθειες ώστε τα προγράμματα ΠΕ να πραγματοποιούνται με τη μέθοδο “project”, τη δεκαετία αυτή όπως και την επόμενη (1987-97) δεν υπάρχουν σχετικές ρυθμίσεις στις εγκυκλίους.

Δεκαετία 1987-1997

Τη δεκαετία αυτή τα προγράμματα ΠΕ υλοποιούνται αρχικά στο περιθώριο του μεταρρυθμιστικού Νόμου 1566/85 και στη συνέχεια στο πλαίσιο του Νόμου 1892/90 με τον οποίο και θεσμοθετείται. Επιπλέον με την υπουργική απόφαση του Αυγούστου του 1992 η ΠΕ εντάσσεται στο θεσμό των Σχολικών Δραστηριοτήτων. Με την αποκέντρωση του θεσμού η οποία ολοκληρώνεται με το διορισμό το 1991 υπεύθυνων ΠΕ σ’ όλες σχεδόν τις νομαρχίες της χώρας η ΠΕ προωθείται σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό σχολείων. Επίσης στο πλαίσιο του σχεδίου δράσης για τη δεκαετία του ’90 του Συνεδρίου της Μόσχας (1987) και του Ψηφίσματος των Υπουργών Παιδείας της ΕΟΚ του Μαΐου 1988, η ΠΕ προωθείται στη Μέση ΤΕΕ και τα ΕΠΑ, ως επιτακτική ανάγκη στο πλαίσιο της «βιώσιμης ανάπτυξης. Αναλυτικότερα:

Τη δεκαετία αυτή, για την περαιτέρω επέκταση και βελτίωση των εφαρμογών της ΠΕ, οι σχετικές με τα προγράμματα ΠΕ ρυθμίσεις των εγκυκλίων γίνονται εκτενέστερες. Όμως μέχρι και το 1988 δεν υπάρχουν επίσημες γραπτές οδηγίες για τα στάδια πορείας της μεθόδου “project”, παρόλο που αυτή ακολουθείται από τις

πρώτες εφαρμογές του θεσμού. Η πρώτη σχετική αναλυτική περιγραφή παρατηρείται στο εγχειρίδιο για την ΠΕ που εκδίδεται από τον ΟΕΔΒ το 1989 το οποίο περιέχει ενδεικτικά εφαρμοσμένα παραδείγματα σχεδιασμού και υλοποίησης προγραμμάτων ΠΕ με τη συγκεκριμένη μεθοδολογία.

Η πρώτη γραπτή αναφορά στη συγκεκριμένη μέθοδο παρατηρείται στην εγκύκλιο του Αυγούστου 1991 στην οποία γίνεται σχετική περιγραφή χωρίς να χρησιμοποιείται ο όρος “project”: Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα:

«Η ΠΕ δεν είναι ένα ιδιαίτερο μάθημα, ένας ιδιαίτερος επιστημονικός κλάδος (με δικό του γνωστικό αντικείμενο, δικές του μεθόδους έρευνας και ειδικούς καθηγητές). Είναι μία εκπαιδευτική διαδικασία .....που περιλαμβάνει απλές και σύνθετες δραστηριότητες, δεν δεσμεύεται από το ωρολόγιο πρόγραμμα, απαιτεί ενεργητική συμμετοχή των μαθητών, σχεδιάζεται από ομάδα καθηγητών και προσανατολίζεται στην έρευνα και λύση ενός περιβαλλοντικού προβλήματος».

Η θεσμοθέτηση της όμως πραγματοποιείται τον επόμενο χρόνο με την εγκύκλιο του Οκτωβρίου 1992 η οποία συνοδεύεται από συνημμένο παράρτημα με αναλυτική περιγραφή στη μεθοδολογία στην οποία και αναφέρεται, όπως φαίνεται από το απόσπασμα που ακολουθεί, για πρώτη φορά ο όρος “project”:

«Η ΠΕ δεν είναι ένα ιδιαίτερο μάθημα με δικό του γνωστικό αντικείμενο, ειδικούς καθηγητές και εγχειρίδιο. Είναι μια εκπαιδευτική διαδικασία που συνδέεται με όλα τα γνωστικά αντικείμενα και που υλοποιείται ως μορφή εργασίας με το σχεδιασμό ενός ειδικού προγράμματος “project”.....».

Η παραπάνω αναλυτική περιγραφή θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι στοχεύει στην καλύτερη πληροφόρηση των μη επιμορφωμένων στην ΠΕ εκπαιδευτικών, εφόσον την περίοδο αυτή καλούνται, μέσω των εγκυκλίων, να πραγματοποιήσουν προγράμματα όλοι ανεξαιρέτως οι εκπαιδευτικοί που ενδιαφέρονταν για την προώθηση της ΠΕ. Συγκεκριμένα με τις εγκυκλίους του Αυγούστου 1991 και Οκτωβρίου 1992 δίνεται η δυνατότητα να πραγματοποιούν προγράμματα όσοι από τους εκπαιδευτικούς πιστεύουν στην αναγκαιότητα της ΠΕ και εκδηλώνουν ενδιαφέρον συμμετοχής, ενώ η εγκύκλιος του 1993 παρακινεί όλους ανεξαιρέτως τους εκπαιδευτικούς να εμπλακούν στις εφαρμογές της ΠΕ.

Ως προς τη διεπιστημονικότητα, τη δεκαετία αυτή, εντείνονται οι προσπάθειες για περαιτέρω προώθηση της, στο πλαίσιο τόσο της διεθνούς όσο και της Ευρωπαϊκής πολιτικής. Συγκεκριμένα η διεθνής και Ευρωπαϊκή κοινότητα αποδίδει στη διεπιστημονικότητα μεγάλη σημασία, ως απαραίτητης μεθοδολογικής προσέγγισης για την ενασχόληση με τα πολυσύνθετα περιβαλλοντικά προβλήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι η Επιτροπή των ΕΚ ζητά με έγγραφο της τον Απρίλιο του 1993 να πληροφορηθεί το βαθμό ενσωμάτωσης της διεπιστημονικότητας στα σχολικά προγράμματα των χωρών μελών (Έγγραφο ΥΠΕΠΘ αρ. 21 8/4/93). Στις σχετικές εγκυκλίους της περιόδου η ανάγκη προσέγγισης των στόχων των προγραμμάτων ΠΕ με διεπιστημονικό τρόπο καταγράφεται με διάφορες ρυθμίσεις, ενώ οι έννοιες διεπιστημονική σύνθεση και διεπιστημονικός χαρακτήρας εμφανίζονται για πρώτη φορά στις εγκυκλίους αντίστοιχα του Σεπτεμβρίου 1995 και 1996. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα:

«Με τα προγράμματα ΠΕ επιδιώκεται όπως οι μαθητές προσεγγίσουν κριτικά το περιβάλλον και τα προβλήματά του βασιζόμενοι σε οικολογικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς και αισθητικούς συντελεστές».
(Εγκύκλιος Αυγ. 1991)

«Επειδή το περιβάλλον και οι παράμετροι του δεν είναι αντικείμενο κανενός από τα μαθήματα του προγράμματος γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, απαιτείται η συνεργασία όσο το δυνατόν περισσότερων καθηγητών διαφορετικών ειδικοτήτων, ώστε να επιτευχθεί διεπιστημονική προσέγγιση των προβλημάτων. Το ζητούμενο είναι α) η αξιοποίηση των σχετικών με το θέμα (του προγράμματος ΠΕ) κεφαλαίων των διαφόρων γνωστικών αντικειμένων και β) η σύζευξη τους ώστε η προσφερόμενη σχετική κατακερματισμένη γνώση να συνδεθεί λογικά με άξονα ένα πρόγραμμα δουλειάς που προτείνεται για συλλογική εργασία από μαθητές και καθηγητές» (Εγκύκλιος Αυγ. 1991).

«Η ΠΕ δεν είναι ένα ιδιαίτερο μάθημα (με δικό του γνωστικό αντικείμενο ειδικούς καθηγητές και εγχειρίδιο). Είναι μια εκπαιδευτική διαδικασία που συνδέεται με όλα τα γνωστικά αντικείμενα και υλοποιείται ως μορφή εργασίας με το σχεδιασμό ενός ειδικού προγράμματος "project"» (Εγκύκλιος Οκτωβ. 1992).

«Καλό είναι να καταβάλλεται προσπάθεια διεπιστημονικής σύνθεσης της παιδαγωγικής ομάδας με εκπαιδευτικούς διαφορετικών ειδικοτήτων, ώστε να επιτυγχάνεται πολύπλευρη προσέγγιση των θεμάτων» (Εγκύκλιος Σεπτ. 1995).

«Καταβάλλεται όμως η προσπάθεια συμμετοχής στην παιδαγωγική ομάδα ΠΕ εκπαιδευτικών διαφορετικών ειδικοτήτων προκειμένου να διασφαλίζεται ο διεπιστημονικός χαρακτήρας του προγράμματος.» (Εγκύκλιος Σεπτ. 1996).

Παράλληλα την περίοδο αυτή, παρέχεται η δυνατότητα στους καθηγητές να χρησιμοποιούν για τη διεξαγωγή προγραμμάτων ΠΕ και κάποιες ώρες από το μάθημά τους εφόσον το θέμα του προγράμματος έχει άμεση σχέση με το γνωστικό αντικείμενο (Εγκύκλιος Φεβρ. 1988). Η δυνατότητα αυτή αποτελεί προσπάθεια πολυεπιστημονικής προσέγγισης, εφόσον με τον τρόπο αυτό δίνεται η ευκαιρία υλοποίησης της ΠΕ και μέσα από τα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος. (Αλεξοπούλου-Μεσσάρης, 1994: 127). Αυτό φαίνεται καθαρά στο παρακάτω απόσπασμα:

«Εφόσον κάποια διδακτική ενότητα διδασκομένου μαθήματος έχει συνάφεια με το αντικείμενο του προγράμματος ΠΕ που έχει αναλάβει ο εκπαιδευτικός τότε ο εκπαιδευτικός μπορεί να αφιερώσει μέχρι δύο διδακτικές ώρες ανά τρίμηνο από το ωρολόγιο πρόγραμμα του προκειμένου να επιτευχθεί η σχετική σύνδεση αλλά και η διάχυση του πνεύματος του προγράμματος στην τάξη» (Εγκύκλιος Σεπτ. 1996).

Ένα τελευταίο σημείο που αξίζει επίσης να σημειωθεί είναι η θεσμοθέτηση την περίοδο αυτή της από το 1981 πρότασης του ΚΕΜΕ για μαθητοκεντρική παιδαγωγική ατμόσφαιρα, μεθοδολογία που υιοθετείται και με το άρθρο 1 του 1566/85. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα:

«Η εφαρμογή προγραμμάτων ΠΕ λειτουργεί στα πλαίσια της υλοποίησης των σκοπών και στόχων του νόμου 1566/85 .....με τους οποίους επιδιώκεται .....η προσαρμογή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στις ατομικές διαφορές των μαθητών (ανάπτυξη κλίσεων, ενδιαφερόντων, σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων)» (Εγκύκλιος Οκτωβ. 1992)

«οι σχέσεις εκπαιδευτικών-μαθητών διαφοροποιούνται, αφού οι εκπαιδευτικοί γίνονται εμπνευστές και καθοδηγητές των μαθητών, τους ενθαρρύνουν με κάθε τρόπο και δημιουργούν κίνητρα για την ενεργητική συμμετοχή τους» (Εγκύκλιος Οκτωβ. 1992).

Δεκαετία 1997-2007

Την τρίτη δεκαετία, με την ένταξή της ΠΕ στο 2^ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (2^ο ΚΠΣ) και την πραγματοποίηση ενισχυτικών δράσεων, δίνεται ώθηση για την ανάπτυξη της με γρηγορότερους ρυθμούς. Το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της ΠΕ παραμένει ίδιο με την προηγούμενη περίοδο, ενώ εντάσσεται στα σχολεία στο πλαίσιο της εκπαίδευσης για την βιωσιμότητα. Την περίοδο αυτή και συγκεκριμένα το 2002 αλλάζει ο τομέας διοικητικής στήριξης του ΥΠΕΠΘ για τα προγράμματα ΠΕ με παράλληλη ενοποίηση των Γραφείων ΠΕ Α/θμιας και Β/θμιας Εκ/σης. Ο νέος τομέας ονομάζεται Ενιαίος Διοικητικός Τομέας Θεμάτων Σπουδών, Επιμόρφωσης και Καινοτομιών και το Γραφείο ΠΕ εντάσσεται στη Δ/ση ΣΕΠ και Εκπαιδευτικών Δραστηριοτήτων. Με την ενοποίηση των Γραφείων ΠΕ Α/θμιας και Β/θμιας Εκ/σης, κυκλοφορεί μία εγκύκλιος για τις δύο βαθμίδες, με ξεχωριστές αναφορές στο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της, ενώ εντείνονται οι συνεργασίες με διάφορους φορείς και δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στη διεπιστημονικότητα.

Την περίοδο, η μεθοδολογία του «project» και η διεπιστημονικότητα, όπως φαίνεται από τις εγκυκλίους του 1997 και 1998, προτείνονται με αναφορές σε εγκυκλίους της προηγούμενης περιόδου όπως του 1992, 1995 και 1996, παράλληλα όμως υπάρχουν νέες, περιορισμένης έκτασης, ρυθμίσεις που αφορούν κυρίως τη διεπιστημονικότητα όπως οι ακόλουθες:

«Καλούμε τους εκπαιδευτικούς και μαθητές να αναλάβουν προγράμματα ΠΕ ανοίγοντας το σχολείο στην κοινωνία, αξιοποιώντας και συνδυάζοντας παράλληλα και το διδακτικό υλικό που περιέχεται στα σχολικά βιβλία, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η ΠΕ άπτεται πολλών τομέων της διδασκαλίας». (Εγκύκλιοι Σεπτ. 1998, 1999)

«Σε ότι αφορά στην επεξεργασία των θεμάτων υπενθυμίζουμε τις βασικές αρχές της ΠΕ, οι οποίες είναι η διεπιστημονική θεώρηση, η βιωματική προσέγγιση, το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία, ο δημοκρατικός διάλογος, η ομαδική εργασία» (Εγκύκλιοι Οκτ. 2001 και Σεπτ. 2002 έως 04).

«Τα έτη 2005-2014 αποκτούν θεματικό περιεχόμενο στο πλαίσιο της *Εκπαίδευσης για την Αειφορία*.....με έμφαση στην ολιστική και διεπιστημονική προσέγγιση των γνωστικών πεδίων» (Εγκύκλιος Σεπτ. 2005)

«...παράτιθενται στο πλαίσιο του θεματικού Έτους 2005 με τίτλο Γη, Γαλάζιος πλανήτης ενδεικτικά μία σειρά από θεματικούς κύκλους για το Νερό, με έμφαση στη διεπιστημονική προσέγγιση...» (Εγκύκλιος Σεπτ. 2005)

Ολοκληρώνοντας, θα θέλαμε να συμπληρώσουμε ότι, με την εγκύκλιο του 2006, προτείνεται ως μεθοδολογία η ομαδοσυνεργατική μέθοδος που περιλαμβάνει εργαστήρια δραστηριοτήτων και μελέτη πεδίου- συγκροτημένες δράσεις παιδαγωγικού χαρακτήρα –οι οποίες με διαφορετική προσέγγιση κεφαλοποιούν τους βασικούς άξονες-στόχους του κάθε προγράμματος.

Συμπεράσματα

Διαμέσου των δεκαετιών (1977-87, 1987-97, 1997-07) που οριοθετούν την πορεία της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στα Ελληνικά σχολεία Β/θμιας Εκπαίδευσης, από την εισαγωγή και περιορισμένη εφαρμογή της στη σχολική πράξη μέχρι το στάδιο της πλήρους ένταξης και εκτεταμένης εφαρμογής της, η εκπαιδευτική πολιτική της

διαμορφώνεται με βάση τη διεθνή και Ευρωπαϊκή πολιτική στο συγκεκριμένο τομέα, προσαρμοσμένων στις ιδιαίτερες συνθήκες του τόπου. Συγκεκριμένα, η μεθοδολογία της, όπως αυτή διατυπώνονται στα επίσημα κείμενα (νόμοι, υπουργικές αποφάσεις, εγκύκλιοι), απορρέει από τα συμπεράσματα των διεθνών συνεδρίων και το περιεχόμενο των εκάστοτε μεταρρυθμιστικών νόμων της Ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας, στο περιθώριο ή στο πλαίσιο των οποίων λειτουργεί η ΠΕ.

Παρατηρείται λοιπόν διαχρονικά ένας προοδευτικός μετασχηματισμός από τις πρώτες προσπάθειες υιοθέτησης των διεθνών τάσεων και συστάσεων, στην αφομοίωση και θεσμοθέτηση των διεθνών κανόνων και προτύπων μεθόδων, όπως της μεθόδου "project", της διεπιστημονικότητας, της μαθητοκεντρικής παιδαγωγικής και του "ανοίγματος του σχολείου στην κοινωνία". Αναλυτικότερα, η μέθοδος του "project" με την «μαθητοκεντρική προσέγγιση», που υιοθετούνται ως μεθοδολογικές προσεγγίσεις από τις πρώτες εφαρμογές του θεσμού, δεν αναφέρεται, ως όροι, μέσω των εγκυκλίων στα επίσημα κείμενα μέχρι το 1992 που θεσμοθετούνται με την εγκύκλιο του Σεπτεμβρίου. Επίσης η διεπιστημονικότητα, παρόλο που από την πρώτη δεκαετία προωθείται μέσω των εγκυκλίων, με την προτροπή για διεξαγωγή των προγραμμάτων από διεπιστημονική ομάδα καθηγητών, ως όρος, αναφέρεται για πρώτη φορά στην εγκύκλιο του 1995, ενώ στις ρυθμίσεις της τρίτης δεκαετίας διαφαίνεται ο επιτακτικός χαρακτήρας εφαρμογής της.

Βιβλιογραφία

- Αλεξοπούλου, Ι.- Μεσσάρης, Δ. (1994). Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Αναλυτική Έκθεση και Κριτική αποτίμηση για το διάστημα 1977/78-1993. Στο ΟΕΕΚ (ed). *Η Κατάσταση της ΠΕ. Πραγματικότητα και Προοπτική*. Αθήνα: ΟΕΕΚ.
- Βώρος, Φ. (1986). Ιδεολογικές Διακηρύξεις και Ανασχέσεις της Εκπαιδευτικής Πολιτικής της Περιόδου 1975-81. Στο Καζαμιάς, Α. Κασοτάκης, Μ. (eds). *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*. Ρέθυμνο (51-53).
- Σπυρόπουλος, Η. (1986). "Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ένας Πρώτος Απολογισμός". *Νεοελληνική Παιδεία, τεύχος 2*, Ιούλι (72-84).
- Unesco (ed) (1978). *Intergovernmental Conference on Environmental Education. Final Report (Unesco-Unep, 14-26 October 1977, Tbilisi)*. Paris: Unesco.
- Unesco-Unep (eds) (1988). *International Strategy for Action. Congress in Environmental Education and Training (Mockba 1987)*. Nairobi/Paris: Unesco
- Unesco (1997). *Educating for a Sustainable Future. A Transdisciplinary Vision for a Concerted Action*.
- ΥΠΕΠΘ (1989). *Σχολείο και Περιβάλλον*. Αθήνα: ΟΕΔΒ
- Υπουργείο Συντονισμού (1977). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Υπουργείο Συντονισμού*

Αρχαιακό Υλικό

-Έκθεση Ε. Βύζα 1980, αρχείο ΠΙ.

-Έκθεση Α. Αθανασάκης 1981, αρχείο ΠΙ.

-Έκθέσεις καθηγητών που εμπλέκονται σε προγράμματα ΠΕ το σχολικό έτος 1978-79.

- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/2446 10/9/85. Προς τις Νομαρχίες (Διευθύνσεις, Γραφεία Β/θμιας Γενικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης και Σχολικούς Συμβούλους). Θέμα: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/4723, 16/10/86. Προς τις Νομαρχίες (Διευθύνσεις, Γραφεία Β/θμιας Εκπαίδευσης και Σχολικούς Συμβούλους). Θέμα: *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ 347, Φεβρουάριος 1988. Προς τις Νομαρχίες (Διευθύνσεις και Γραφεία ΔΕ). Θέμα: *Εφαρμογή Προγραμμάτων ΠΕ*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/3594, 30/8/91. Προς τις Νομαρχίες (Διευθύνσεις, Γραφεία Β/θμιας Εκπαίδευσης, Γραφεία Συμβούλων, Υπεύθυνους ΠΕ). Θέμα: *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/ 5548, 7/10/92. Προς τις Δ/νσεις Β/θμιας Εκπ/σης όλης της χώρας (Υπόψη των Υπεύθυνων ΠΕ). Θέμα: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, αρχείο ΥΠΕΠΘ
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/2995, 21/9/94. Προς τις Διευθύνσεις Β/θμιας Εκπαίδευσης όλης της Χώρας (Υπόψη Υπεύθυνων ΠΕ). Θέμα: *Σχεδιασμός και Υλοποίηση Προγραμμάτων ΠΕ*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/6799, 8/9/95. Προς τις Διευθύνσεις Β/θμιας Εκπαίδευσης όλης της Χώρας (Υπόψη Υπεύθυνων ΠΕ). Θέμα: *Σχεδιασμός και Υλοποίηση Προγραμμάτων ΠΕ, και Αγωγής Υγείας*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/3915, 16/9/96. Προς τις Διευθύνσεις Β/θμιας Εκπαίδευσης όλης της Χώρας (Υπόψη Υπεύθυνων ΠΕ). Θέμα: *Υλοποίηση Προγραμμάτων ΠΕ*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/7668, 16/9/97. Προς τις Διευθύνσεις Β/θμιας Εκπαίδευσης όλης της Χώρας (Υπόψη Υπεύθυνων ΠΕ). Θέμα: *Υλοποίηση Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης κατά τη σχολική χρονιά 97-98*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/4881, 11/9/98. Προς όλες τις σχολικές μονάδες (μέσω των Δ/σεων Β/θμιας Εκπ/σης). Θέμα: *Υλοποίηση Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/3255, 22/9/99. Προς όλες τις Διευθύνσεις Β/θμιας Εκπαίδευσης, για όλα τα Γυμνάσια, Λύκεια και ΤΕΕ (Υπόψη Υπεύθυνων ΠΕ). Θέμα: *Υλοποίηση Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/5317, 9/8/01. Προς: 1) όλες τις Διευθύνσεις Β/θμιας Εκπαίδευσης Υπόψη Προϊσταμένων και Υπεύθυνων ΠΕ. 2) τα σχολεία Β/θμιας Εκπ/σης όλης της χώρας. Κοινοποίηση προς τα ΚΠΕ όλης της χώρας. Θέμα: *Υλοποίηση Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/96821, 19/9/02. Προς: 1. Περιφερειακούς Διευθυντές 2. Δ/νσεις Α/θμιας και Β/θμιας Εκπ/σης όλης της χώρας (υπόψη Υπεύθυνων ΠΕ) 3. Όλες τις σχολικές μονάδες (μέσω των οικείων Δ/σεων) Θέμα: *Σχεδιασμός και υλοποίηση Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₇/106137, 30/9/03. Προς: 1. Περιφερειακές Δ/νσεις Α/θμιας και Β/θμιας Εκπ/σης 2. Δ/νσεις Α/θμιας και Β/θμιας Εκπ/σης όλης της χώρας (υπόψη Υπεύθυνων) 3. Όλες τις σχολικές μονάδες (μέσω των οικείων Δ/σεων) Θέμα: *Σχεδιασμός και υλοποίηση Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων: Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας, Αγωγής Σταδιοδρομίας και Πολιτιστικών θεμάτων και Καλλιτεχνικών Αγώνων*, αρχείο ΥΠΕΠΘ.
- Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₇/98498, 17/9/04. Προς: 1. Περιφερειακές Δ/νσεις Π.Ε. και Δ.Ε. 2. Δ/νσεις Π.Ε. και Δ.Ε. όλης της χώρας (υπόψη Υπεύθυνων) 3. Όλες τις Σχολικές Μονάδες (μέσω των οικείων Δ/σεων) Θέμα:

Σχεδιασμός και υλοποίηση Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων: Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας, Αγωγής Σταδιοδρομίας και Πολιτιστικών θεμάτων και Καλλιτεχνικών Αγώνων, αρχείο ΥΠΕΠΘ.

-Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₂/4976, 22/9/93. Προς τις Διευθύνσεις και τα Γραφεία Β/θμιας Εκπαίδευσης (Υπόψη Υπεύθυνου ΠΕ). Θέμα: *Υποβολή Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, αρχείο ΥΠΕΠΘ.*

-Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Γ₇/98498, 17/9/04. Προς: 1. Περιφερειακές Δ/νσεις Π.Ε. και Δ.Ε. 2. Δ/νσεις Π.Ε. και Δ.Ε. όλης της χώρας (υπόψη Υπεύθυνων) 3. Όλες τις Σχολικές Μονάδες (μέσω των οικείων Δ/νσεων) Θέμα: *Σχεδιασμός και υλοποίηση Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων: Αγωγής Σταδιοδρομίας, Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας και Πολιτιστικών θεμάτων και Καλλιτεχνικών Αγώνων, αρχείο ΥΠΕΠΘ.*

Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 10/5/88.

-Νόμος υπ' αριθμ. 1566/85. *Δομή και Λειτουργία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ΦΕΚ 167, 30/9/85*

-Υπόμνημα Η. Σπυρόπουλου, καθηγητή σύμβουλου Β' ΚΕΜΕ, 1978. Προς το ΥΠΕΠΘ. Θέμα: *Προτάσεις για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, αρχείο ΠΙ.*

-Υπόμνημα Η. Σπυρόπουλου, καθηγητή σύμβουλου Β' ΚΕΜΕ, 1981. Προς το ΥΠΕΠΘ: *Για την Εισαγωγή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, αρχείο ΠΙ.*